

Нова війна із старим образом ворога

Чому Володимир Путін хоче «денацифікувати» Україну,

показуючи тим самим, що нічого не розуміє в історії сусідньої країни.

Приват-доцент, д-р Каї Струве

Всупереч очікуванням російського президента Володимира Путіна напад росіян на Україну вже більше місяця зазнає потужного військового спротиву. Мобілізація населення у боротьбі за свободу та самовизначення власної нації розвінчала очікування російського президента. План захоплення столиці Києва за лічені дні та призначення нового українського президента зазнав катастрофічного провалу.

Звідки з'явилася хибна думка, що Україна поступиться своїм суверенітетом більш-менш без боротьби? З промов Путіна в останні тижні лютого та його попередніх висловлювань про Україну - як це вже наголошувалося в різних статтях – в якості мотиву розпізнаються російський націоналізм та обурення за розпад Радянського Союзу. Ці промови та вимога «денацифікації» України, яку Росія після нападу визначала як головну мету війни, вказують на джерело цієї хибної оцінки, а саме - образ ворога, який походить з часів Радянського Союзу, однак продовжує існувати і сьогодні: український націоналізм.

ДВА ЧОБОТИ-ПАРА
О. Г. Козюренко
А. Г. Козюренко
1945

Радянська пропаганда:

«Два чоботи – пара» - українців ганьблять як нацистів
О.Г.Козюренко, А.Г.Козюренко
- архівне фото

Головною складовою цього образу ворога є переконання, що населення не підтримує українських націоналістів, а вони вдираються в Україну, виступаючи перед зовнішніми ворожими силами. Вони маніпулюють народом, експлуатують його для власної вигоди або придушують його як за німецької окупації у часи Другої світової війни. Відповідні топоси пронизують не лише промови Путіна про сучасну ситуацію в Україні. Вони підживлювали очікування, що російські загарбники зустрінуть лише незначний спротив, а більшість українців буде вітати їх як визволителів.

Тому вимога «денацифікації» України є дещо більше, ніж пропагандистське загострення цілі - призначення іншого, проросійського уряду. Вона одночасно втілює уяву про Україну, яка не є результатом реального аналізу актуальних політичних відносин та настроїв, а спирається на радянський образ ворога – український націоналізм. Політичні рішення колишнього офіцера КДБ Володимира Путіна, вочевидь, навіть через тридцять років після розпаду Радянського Союзу перебувають під впливом радянських образів ворога.

Цей образ ворога виник вже в 20-ті роки 20 ст., але особливо посилювався пропагандою в 30-ті роки. Після Другої світової війни головним стало звинувачення, що після нападу Німеччини на Радянський Союз в 1941 р. українські націоналісти буцімто стали німецькими посібниками. Згідно цьому, під час наступної німецької окупації вони були поплічниками катів.

Фатальне рішення Леніна?

Сучасна Україна не є - як стверджував Путін у своїй довгій промові по телебаченню ввечері 21 лютого- результатом фатального політичного рішення Леніна. Створення радянських республік в 1921 р., на яке натякає Путін, було реакцією більшовиків на національні рухи, які посилювалися під час революції в різних частинах імперії, перед усім в Україні. Після військової перемоги Червоної армії федеральний державний устрій - за намірами Леніна - мав примирити неросійські національності з Радянським Союзом.

В ході лютневої революції 1917 р. у Києві було сформовано національне українське представництво – Центральну Раду, яка перш за все вимагала для України автономного статусу. Коли після Жовтневої революції більшовики спробували захопити владу і в Україні, Центральна Рада в грудні 1917 р. проголосила створення незалежної Української Народної Республіки. Незадовго до цього, в листопаді 1917 р. на виборах до Всеросійських установчих зборів проукраїнські партії отримали явну більшість на українських територіях, проте не в переважно російськомовних містах України. Однак Українська Народна Республіка не змогла довго протриматись проти більшовицької Червоної армії. В кінці 1919 р. залишки війська під проводом Семена Петлюри залишили країну.

Зі свого боку, український національний рух 19-го ст., який породив прагнення створити власну державність після Першої світової війни, своїм корінням сягає глибин історії цих земель. Ця історія почалася за часів Київської Русі та запровадження православного християнства, яке походить із Візантії, наприкінці 10 ст. Пізніше з Київської Русі пішло і Велике князівство Московське, яке стало витокком сучасної Росії. Інші землі Київської Русі – серед них місто Київ – у пізньому середньовіччі поступово потрапили під владу Литви та Польщі, а з тим під вплив політичних та культурних традицій польсько-литовської республіки ранньомодерної доби, які значною мірою відрізнялись від традицій московської автократії.

Важливе значення для подальшої історії України мав козацький гетьманат, який виник в середині 17 ст. з конфлікту між запорізькими козаками та польсько-литовською владою. Однак він скоро втратив свою незалежність. Але тільки при Катерині II в кінці 18 ст. були знищені останні рештки автономії. Після поділів Польщі також значна частина інших українських територій потрапила під владу царів. Менша частина була анексована Австрією та утворила східну частину коронної країни Галичина.

Не зважаючи на те, що заборона українських друкованих видань та відсутність можливостей створення суспільних та політичних організацій призвели до того, що в кінці 19 ст. в царській Росії український національний рух охоплював значно менші народні маси, ніж у монархії Габсбургів, він проявив себе під час «української революції» 1917 р. та в наступні роки громадянської війни як сильний противник більшовиків на українських землях. Тим самим національний рух значною мірою вплинув на те, що більшовики після своєї військової перемоги відмовилися від початкової ідеї заснувати унітарну державу з верховенством російської мови та створили свою державу у формі союзу радянських республік, в яких різні неросійські мови та національності мали би процвітати.

«Коренізація»

Радянська політика «коренізації» у 20-х роках 20 ст. призвела до помітного посилення ролі української мови. Її викладали в більшості шкіл і вона панувала в багатьох сферах суспільного життя. Наслідком був розквіт української літератури та культури.

Однак вже на початку 30-х років 20 ст. «коренізація» була брутально обірвана. В ході прискореної індустріалізації, примусової колективізації сільського господарства та з одночасним встановленням диктатури Сталіна в Україні почалися масові репресії проти всіх, хто хоча б віддалено викликав підозру в прагненні більшої самостійності для України.

Перш за все майже чотири мільйони людей в Україні стали жертвами Голодомору, великого голоду 1932/33 років. Власне, нестача основних продуктів харчування, яка стала наслідком низької продуктивності сільського господарства через примусову колективізацію, спричинила смерть лише малої частини померлих від голоду. Голод, який довів число жертв до мільйонів, був наслідком конфіскації продуктів харчування, яка мала на меті зломити спротив українців. Сталін боявся поєднання селянських протестів проти колективізації з українським націоналізмом. Продовольчі загони вивозили продовольство з багатьох регіонів та прирікали тим людей на голодну смерть.

Тим часом посилювалися пропагандистські напади на «петлюрівців», прихильників Петлюри. Поняттям «український буржуазний націоналізм» таврували будь-які прагнення до незалежності, не зважаючи на те, чи були вони лівими чи правими. В радянському розумінні не існувало чіткого розмежування між поняттями «український буржуазний націоналізм» та фашизм, під поняття якого в той час зваливали майже всі антирадянські сили. Одночасно «буржуазних націоналістів» подавали як агентів ворожих держав, перш за все Польщі, а пізніше також нацистської Німеччини, які намагалися повалити Радянський Союз. Основним постулатом цієї пропаганди було те, що націоналісти не мають підтримки українського народу.

З 40-х років 20 ст. в центрі радянського образу ворога опинилася підтримка українськими емігрантськими політичними угрупованнями та такими на окупованих німцями територіях Генерал-губернаторства німецького вторгнення в Радянський Союз. Українських націоналістів змальовували не лише як зрадників, а й як німецьких колаборантів, які здійснювали незліченні злочини проти українського та радянського народу під час німецької окупації.

Пропаганда проти «бандерівців»

Ця пропаганда була спрямована перш за все на «Організацію українських націоналістів» (ОУН), яка ще до 1939 р. у Польщі боролася за українську державу. Однак співробітництво між німцями та очолюваною Степаном Бандерою організацією закінчилося вже скоро після нападу на Радянський Союз – в середині липня 1941 р., коли Гітлер прийняв рішення, що ніякої української держави не буде. Проте озброєну боротьбу проти німецької окупації «Українська повстанська армія» (УПА), що її заснувала ОУН, розпочала лише навесні 1943 р. Найбільшим ворогом незалежності України вони, як і раніше, вважали Радянський Союз. Власне збройний опір УПА, в ході якого вона спочатку суттєво розширилася, почався лише в 1944 р., коли Червона армія знову підкорила Західну Україну. Озброєний спротив продовжувався до початку 50-х років 20 ст. В цій боротьбі між УПА та радянськими органами безпеки загинуло з обох боків кілька десятків тисяч борців, сотні тисяч західних українців було депортовано вглиб Радянського Союзу. Одночасно з цим активізувалася радянська пропаганда проти «бандерівців». Їх змальовували як «українсько-німецьких націоналістів» та фашистських колаборантів німецьких окупантів.

Ставлення українських націоналістичних угруповань та діячів до німців під час Другої світової війни було багатозначне та суперечливе. Співробітництво не обмежувалося лише радикально націоналістичною ОУН Бандери. Інші, менш значні групи та діячі підтримували

німецьку окупацію довший період. Крім того, як і в усіх окупованих німцями країнах, були створені місцеві адміністрації та поліцейські формування, учасники яких часто не мали ніяких політичних прив'язок. Радянські масові репресії 30-х років 20 ст. – перш за все голодомор – були причиною того, чому спочатку багато українців покладали надії на німецьке вторгнення 1941 р. Однак вони були швидко розчаровані німецькою політикою брутального придушення та експлуатації.

Радянські публікації ніколи не служили меті історичного просвітництва та не з'ясовували або дискутували історію складних стосунків українських націоналістичних сил з нацистським режимом та їх роль під час німецької окупації. Метою радянської пропаганди було створення образу ворога, який можна було спрямувати проти українського націоналізму. При цьому картина єдиного героїчного спротиву радянського народу німецьким окупантам не мала ставитися під сумнів. В радянських публікаціях зустрічалося небагато німецьких колаборантів з радянського народу. Їх зображали як кримінальних осіб, що морально деградували. Навпаки, власне ляльководи колаборантів із лав українських націоналістів нібито прийшли в країну з німцями та разом з ними були вигнані. Фактично їх змальовували як неукраїнські, антинаціональні сили, які повинні були на догоду ворогу Радянського Союзу підпорядкувати собі країну та придушити український народ. Коли Путін знову і знову говорить про жалюгідний стан української держави, за який має відповідати керівництво, яке представляють «радикали» та «неонацисти», російський президент поєднує елементи образу ворога, який був змальований за часів Радянського Союзу.

Радянські публікації ігнорували не лише розрив між ОУН та німцями у перші ж тижні окупації, як і наступний спротив УПА. Вони також показово замовчували або фальсифікуючи масові злочини, які були скоєні українськими націоналістами, а саме криваву розправу УПА над кількома десятками тисяч поляків на Волині та в Галичині в 1943/44 р.р. та вбивство кількох тисяч євреїв збройними загонами ОУН переважно влітку 1941 р. Ці злочини у випадку з поляками не були пов'язані, а у випадку з євреями лише частково були пов'язані з німцями. Це були самостійні злочини ОУН та УПА, які витікали з радикально-націоналістичної ідеології та переслідували цілі, які німці відхилили.

Це не вибачає ці злочини. Однак в радянських публікаціях і в цьому випадку не йдеться про історичне просвітництва. Якщо ці злочини взагалі згадуються, то лише для того, щоб показати причетність українських націоналістів до злочинів проти українського та радянського народу під час німецької окупації. Жертви в цьому контексті визначаються вже переважно не як поляки або євреї, а «совєтизуються». Таким чином, причинно-наслідковий зв'язок злочинів фальсифікувався та замовчувався.

Злочини проти євреїв не висвітлювалися

Однією з вирішальних причин, чому злочини проти євреїв не обнародувалися за радянських часів було те, що в середині 60-х років 20 ст. еміграція та дисидентський рух серед радянських євреїв посилювався та привертав зростаючу увагу міжнародної спільноти. Радянські органи безпеки вважали «єврейський буржуазний націоналізм» - в першу чергу мався на увазі сіонізм – так само небезпечним як і «український буржуазний націоналізм».

Не було також чіткої межі між «єврейським буржуазним націоналізмом» та фашизмом. Радянські автори, які закидали українським націоналістам антисемітизм, щоб підтвердити їхню ідеологічну близькість з нацистським режимом, як правило, не робили цього без того, щоб одночасно не вказати на небезпеки, які витікають із сіонізму. За такого підґрунтя немає

ніякого протиріччя, що путінська вимога «денацифікації» висувається проти президента-єврея.

З початком холодної війни картина української націоналістичної колаборації проти Радянського Союзу поширилася і на Сполучені Штати та інші західні країни. Тепер в комуністичній пропаганді центральне місце займала українська діаспора з центрами в США та Канаді. Більшість організацій діаспори мали антикомуністичне спрямування та підтримували ідею самостійної, незалежної від Радянського Союзу України. В 60-ті, 70-ті та 80-ті роки 20 ст. вони намагалися підтримувати усвідомлення злочинного характеру радянського режиму та нападали на Москву через зростаючу мовну русифікацію України. Однак перш за все вони підтримували рух дисидентів в Україні та Радянському Союзі, привертаючи увагу західної спільноти до їхнього переслідування.

Те, що ціллю українських організацій на Заході була, як і раніше, ідея незалежності, було для радянської сторони бажаним приводом змальовувати їх як розпалювачів війни, які не відступляться навіть перед підготовкою ядерної війни. Путін також вдається і до цього мотиву, стверджуючи, що Україна буцімто розробляє атомну зброю.

Радянський образ ворога – «український націоналізм» - також лежить в основі спроб дискредитувати Євромайдан 2013/14 р.р. та наступну за ним зміну уряду в Києві як «фашистський путч». Тоді московська пропаганда мала певний резонанс навіть і в Україні. Тодішній промосковський президент Віктор Янукович та його прибічники, які спиралися перш за все на Схід України, використали її, щоб спровокувати супротив Євромайдану.

Росія у свою чергу знову використала цей образ ворога для того, щоб підбурити повстання. Для цього у східноукраїнські Донецьку та Луганську області було надіслано зброю та офіцерів розвідувальних служб. На підтримку цього заходу російські медіа змальовували Євромайдан як подію, подібну до німецького вторгнення в 1941 році: знову ворожі сили з Заходу – в цьому випадку США та ЄС - хочуть захопити владу в Києві за допомогою «українських фашистів» та «бандерівців». Проти цієї спроби розповсюдити їхній брутальний режим на Схід України народ мав повстати, як колись під час німецької окупації. За допомогою цієї пропаганди мобілізували бойовиків у Росії, що приєднувалися до озброєних сил на Донбасі, поки влітку 2014 р. не почали таємно направляти в цей регіон російських солдатів у великих кількостях.

Образ ворога «український націоналізм»

Коли Путін в своїх промовах говорить про «геноцид» жителів Донбасу, називає український уряд «маріонетковим режимом» Заходу і приводить «денацифікацію» України як головну ціль «спецоперації», то уявлення, які вони містять, повертають нас до радянського образу ворога – українського націоналізму. Особливо чітко окреслені такі мотиви з'являються в його промові по телебаченню рано вранці 24 лютого, коли російські війська розпочали своє вторгнення: «Вони (екстремальні націоналісти та неонацисти в Україні), звичайно, простягнуть свої руки до Криму і, звичайно, розв'яжуть війну, як вони це вже зробили на Донбасі. Вони будуть вбивати, як свого часу націоналістичні українські банди та загони карателів, посіпаки Гітлера вбивали невинних людей під час Великої Вітчизняної війни.»

Реакцією на рішення уряду ФРН попри все постачати зброю Україні було звинувачення Берліна речницею російського Міністерства іноземних справ у підтримці послідовників націонал-соціалістичного поплічника Бандери та сумнівала, чи відбулася денацифікація Німеччини після Другої світової війни. Проте такі звинувачення вже не мають того впливу

за межами Росії, на відміну від тих, які стосувалися Євромайдану 2013/14 р.р. Однак з боку російського уряду та в російських медіа вони накопичуються з того часу, коли стало зрозуміло, що війна швидко не закінчиться. Без будь-яких доказів стверджується, що «українські націоналісти» залякують мирних громадян, коять військові злочини або навіть готують застосування біологічної або хімічної зброї. Старий образ ворога сприяє мобілізації на цю війну. Таким чином, недостатнє вивчення радянської історії та радянських злочинів створює передумови, за яких війна Росії проти України стала можливою.

Автор викладає історію Східної Європи у Вімтенберзькому університеті м. Галле.

Перша публікація в газеті Frankfurter Allgemeine Zeitung, 28.03.2022, с. 6.

Також доступно онлайн: <https://www.faz.net/aktuell/politik/die-gegenwart/warum-wladimir-putin-die-ukraine-entnazifizieren-will-17913434.html>

Переклад з німецької мови: Антон Єременко